

OROSZ SÁNDOR

TÖRVÉNY ÉS ÉRDEKVÉDELMI PROGRAM A HATÁRON TÚLI UKRÁNOK SZÜLŐFÖLDI/ANYAORSZÁGI STÁTUSZÁRÓL

Nemzetpolitika Ukrajnában, egységes és koherens, illetőleg következetes és összehangolt formában, állami szinten, kormány- és hatalomváltásoktól független folyamatossággal, igencsak nehezen, de ennél is valószínűbb, hogy egyáltalán nem mutatható ki. Léteznek viszont erre vonatkozó elképzelések a meghatározóbb politikai erők programjában. A Régiók Pártja, azaz a regnáló államfő pártja esetében a nemzet-, ennek megfelelően nemzetépítés politikája döntően civil-polgári társadalmat képzel el és helyez szemlélete középpontjába: az ukrán egyént és nemzetet jogi terminusokban, valamint Ukrajnát elsősorban etatista módon, „territoriális értelemben” határozza meg.¹ Ezzel szemben például az egyre nagyobb népszerűsége szert tevő „Szabadság” Összukrán Szövetség elnevezésű szélsőjobboldali politikai párt programja a szigorúan etnikai alapú nemzetértelmezés és nemzetépítés, illetve állam- és önmeghatározás kizárólagosságát hangsúlyozza.²

A megelőző, úgynevezett narancsos ciklusban hatalmon levő, mára egyre inkább marginalizálódó „Mi Ukrajnánk” Népi Unió eszmeisége sajátos értéket képvisel, miközben gondosan ötvözi az említett két szemlélet bizonyos elemeit is.³ Jóllehet hangsúlyossá teszi az etnikai-kulturális alapú „konstruáló” elemeket a nemzetértelmezés és nemzetépítés terén egyaránt, nem tulajdonít azonban sem „kizáró”, sem pedig kizárólagos jelentőséget azoknak. Döntő fontosságúnak tartja azonban az ukrán nyelv megőrzését, ápolását, és egyetlen államnyelvként való elismerését, ami egy olyan Ukrajna hivatalos nyelve, mely „országgra minden ukrán büszke lehet, bárhol is éljen”, határokon innen és túl. A nyelv, s vele párhuzamban a közös történelmi emlékezet többek között „megtartó ereje” révén központi szerepet játszik egy egységes ukrán, határokat is átívelő kulturális és információs tér kialakításában, sajátos ukrán „világtársadalom” megteremtésében. Hasonló, sőt, sok esetben azonos eszmei és elméleti alapokon nyugszik a következőkben tárgyalandó státusztörvény és az ahhoz szervesen kapcsolódó, a határon túli ukránok felkarolását a hivatalos állami politika szintjére emelni kívánó koncepció is. Mint látni fogjuk, e két dokumentum, illetőleg más, ide vonatkozó, specifikus kedvezményprogramok és cselekvési tervek együttesen akkora jogokat és lehetőségeket nyújtanak a külföldi ukránok számára, ami akár egy egyszerűsített kettős állampolgársággal is felérhet – amennyiben sikerül azokat a gyakorlatba is átültetni.

Ukrajna Alkotmánya egyértelműen leszögezi, hogy csak egyetlen állampolgárságot ismer el az ország lakosai számára, kizárja a más államokhoz való polgári és jogi kötődéseket, de más formákban széles lehetőségeket igyekszik külföldi „nemzettársai” rendelkezésére bocsátani. Összehasonlításképpen szemléletes példaként állhat előttünk a magyar kettős állampolgárság kérdése. A magyar Országgyűlés által 2010. májusban elfogadott törvény ugyanis legalább annyira ellentétes reakciókat váltott ki különböző ukrán politikai tömörülésekből, mint amennyire ezek a tömörülések különböznek egymástól. A legfrekvenciáltabban és a legélesebb hangnemben a szélsőjobboldali mozgalmak, különösképpen a „Szabadság” galíciai és perze kárpátaljai képviselői nyilatkoztak, olykor nemzetbiztonsági kihívást vizionálva az állampolgársági törvény elfogadása kapcsán.⁴ Az aggodalom részben érthető is, mivel rendkívül magas és jelenleg is rohamosan növekszik az ukránjai és ezzel egyidejűleg oroszországi személyi igazolvánnyal is rendelkező ukrán állampolgárok száma. Más kérdés azonban, hogy ez a rendkívül kedvezőtlennek percipiált jelenség nem(csak) a külföld politikájának, hanem legalább akkora mértékben a belföldi jogszabályok hiányosságainak számlájára is írható. Budapest lépésére adandó válaszreakciók tekintetében adós maradt a kormány és a nyíltan „oroszarátnak” tartott elnök egyaránt. Érkeztek azonban kritikai észrevételek az ukrán politikai paletta számos szereplőjétől. E kritikák lényege sok esetben a kormány reakciójának késlekedését marasztalta el, hallgatásának talányos hátterét igyekezett felderíteni.⁵

Az ukrán és a magyar politikai elit állampolgársághoz, illetőleg a saját és egymás kedvezménytörvényéhez való hozzáállása sok lényeges kérdést vet fel, mely kérdések megválaszolásához elengedhetetlen az ukrán státusztörvénynek, valamint kedvezményezettjeinek megismerése.

Az Ukrajna határain kívül élő ukránokról szóló kedvezménytörvény megalkotását több fontos körülmény tette indokolttá. Ezek között elsősorban *demográfiai* jellegű problémákat nevezhetünk meg: az ukrán lakosság lélekszámának csökkenése drámai méreteket és sebességet öltött a függetlenség kikiáltása után, s a státusztörvény elfogadásának évére – az 1990-es évek eleji adatokhoz képest – az országnak már körülbelül 7 millióval kevesebb állampolgára volt. Ezzel párhuzamban, a *nemzet-*, illetve *államépítés* igénye és kényszere szolgáltatta a következő sarokkövet, ugyanis a formálódóban lévő ukrán társadalomnak és nemzeti identitásnak mind újabb és újabb „konstruáló” jelentőségű építőelemre van szüksége, a külhoniak státuszával való jogi természetű és törvényerejű foglalkozás pedig a belső társadalmi identitásra is stabilizáló és konszolidáló hatással lehet. Hasonló fontossággal bírhat a törvénybe szervesen beépülő *külpolitikai* tartalom, tudniillik az ukrán külügy a külhoniakat nélkülözhetetlen támasznak tekinti a kedvező nemzetkép és országimázs megalkotásának folyamatában. Jelen tanulmány, a törvény

tételes ismertetésén és részletes elemzésén túl arra tesz kísérletet, hogy a státustörvényt és a hozzá kapcsolódó hivatalos állami koncepciót egymáshoz való viszonyában vizsgálja meg és értelmezze. Nem kevésbé lényeges módon azt a kérdést is igyekszik körüljárni, hogy – a tárgyalt dokumentumok alapján – az ukrán nemzetértelmezés állam- vagy inkább kultúrnemzeti fel-fogással és tartalommal rendelkezik-e.

Ki tekinthető külföldi ukránnak?

A státustörvény (2004) megalkotása során, illetőleg a parlament általi elfogadás folyamatában kulcsszerepet töltött be a kedvezményezettek körének pontos definiálása, melyhez értelemszerűen nélkülözhetetlen a „külföldiség” ismérveinek, kritériumainak kijelölése. Az eredeti elképzelések alapvetően megváltoztak. Míg az első megfogalmazásban etnikai, kulturális és nyelvi alapon történt volna a státusz odaítélése, a végső változat már sokkal szélesebbre vette a kedvezményezettek körét azáltal, hogy az említett követelmények kizárólagosságát elhalványította és mellé rendelte a „területi” származás kritériumát. Sajátos „kiegyezés” történt tehát az etnikai és a polgári nacionalizmus párharcában, melynek lényegét a következő meghatározások szemléltetik:

- *külföldi vagy határon túli ukránnak* számít bármely idegen ország állampolgára vagy hontalan személy, aki *etnikai ukrán származással* rendelkezik vagy Ukrajnából származott el (tehát etnikai ukrán származású vagy ukrainai származású);
- *etnikai ukrán származásúnak* tekinthető az a személy, aki saját maga az ukrán nemzethez tartozik, vagy felmenői tartoznak az ukrán nemzethez, illetőleg Ukrajnát saját etnikai származási helyeként jelöli meg.⁶

E két alapfogalom illetően meghatározása és egyenlő rangba állítása a státustörvény elfogadásának döntő jelentőségű előfeltétele volt.

Diaszpóra-fogalmak

A törvény teljesebb értelmezése végett fontos ismernünk a „külföldiivá válás” történeti előzményeit, legalábbis annak fontosabb állomásait. A témával foglalkozó ukrainai szakirodalom négy nagy kivándorlási hullámról beszél. Az *első* a 19. század utolsó negyedében kezdődött, s valamikor 1914 környékén ért véget. Ezt a folyamatot elsősorban társadalmi és gazdasági tényezők idézték elő – olvasható az Ukrán Külügyminisztérium hivatalos honlapján.⁷ Ebben az időben az elvándorlók nagy része elsősorban a nyugat-ukrainai lakosság köréből került ki, amely terület akkoriban az Osztrák-

rák–Magyar Monarchiához tartozott. Ennek a kezdeti folyamatnak előzménye és talán következménye is volt egyben az a tény, hogy az említett területeken ekkortájt nyíltak meg az úgynevezett emigrációs irodák. Az első kivándorlás legfontosabb oka a földnélküliség volt, s ebben az időben a szülőföldjüket elhagyók legnagyobb hányada Észak- és Dél-Amerikát választotta célországának.

Ugyanakkor a mai országterület keleti felében a 17. századtól kezdődően az orosz cári vezetés szervezett kitelepítésekkel igyekezett az ukránokat az akkori lakóhelyükről eltávolítani.⁸

A két világháború közötti időszakra eső *második* hullám kiváltó okai hasonlóak az előzőekhez, illetve hozzátehetőek még különböző politikai eredetű motivációk is. Szinte kizárólag politikai színezetű okok idézték elő azonban a második világháború, illetve annak következményei nyomán kibontakozó *harmadik* kivándorlási hullámot. A Szovjetunió szétesését és a független ukrán állam megjelenését követően minden bizonnyal a gazdasági és társadalmi nehézségek és kilátástalanság elől menekültek a legutóbbi és jelenleg is tartó, *negyedik* kivándorlás ukránjai.⁹

Fontos leszögezni, hogy a szakirodalom általában nem tekinti diaszpórának vagy a diaszpóra tagjainak azon területek ukránjait, ahol eredetileg őshonos népként éltek. Ezek a történelmi és közigazgatási területek a következők: a breszti megye (oblaszty) Belaruszban, a Dnyeszter-melléki térség Moldovában, Lengyelország, Oroszország, Magyarország, Szlovákia, Románia főként határ menti térségei. E közösségeket megkülönböztetik az úgynevezett „nyugati ukrán diaszpórától”, akik értelemszerűen többnyire nyugat-európai, illetve észak- és dél-amerikai államokban telepedtek le és élnek, javarészt sokkal jobb életkörülmények között és anyagi helyzetben, mint keleti sorstársaik. A 20. század folyamán a jelenlegi ukrán állam térségében többször is határmódosításokra került sor, míg végül kialakultak a mai határvonalak, esetenként azonban még ma is formálódnak. Ennek következtében rendkívül jelentős számú, az adott területen eredetileg – az ukrán történelem- és nemzetszemlélet szerint – őslakosnak számító ukrán közösségek kerültek az anyaországon kívülre, elsősorban a szomszédos országok határ közeli régióiba.¹⁰

A „nyugati diaszpóra” és a „keleti diaszpóra” vagy „határon túli őshonos ukránok” fogalmi mellett gyakran használatos kifejezések még a „közel élő” (szomszédos, a határok megváltoztatásával keletkezett) és a „távol élő” (főleg a tengeren túl, elvándorlással keletkezett) ukrán közösségek fogalma.

A felmérések szerint a világ mintegy száz országában élnek ukrán kisebbségi közösségek. A határokon kívül élő ukránok számát 12 millió és 20 millió fő közé teszik.

1. táblázat
A külföldi ukránok földrajzi és számszerű megoszlás szerint

Országok	Ukrán lakosság száma
Oroszország	3 millió
Egyesült Államok	1,5 millió
Kanada	1,2 millió
Brazília	600 000
Kazahsztán	550 000
Moldova	455 000
Argentína	300 000
Belarusz	240 000
Németország	140 000
Üzbegisztán	95 000
Románia	61 000
Lettország	57 000
Lengyelország	42 000 (nem hivatalos adatok szerint 200 000)
Nagy-Britannia	30 000
Franciaország	27 000
Magyarország	6168
Örményország	2000
Összesen	Legalább 12 millió, legfeljebb 20 millió

Forrás: az Ukrán Külügyminisztérium hivatalos honlapja: <<http://www.mfa.gov.ua>>

A külföldiek közül legtöbben az Orosz Föderáció területén élnek, számuk – a 2002-es népszámlálás eredményei szerint – megközelíti a 3 milliót. Azonban ez a szám még egyes orosz tudósok szerint is az említettnek a többszöröse lehet, így akár a 10 millió főt is elérheti.¹¹

A Kanadában élő ukránok lélekszáma – hivatalos adatok szerint – meghaladja az 1,2 milliót. Ezek nagyobb részének legalább egyik szülője ukrán, kisebbik hányada esetében pedig mindkét szülő etnikai ukrán származású.

A 2000-ben végzett népszámlálási adatok szerint az Amerikai Egyesült Államokban élő ukránok száma megközelíti a 1,5 milliót.¹² Oroszország után tehát az USA-ban és Kanadában él a legtöbb ukrán, összesen megközelítőleg 2,7 millió. Ezen kívül, Dél-Amerikában a brazíliai és az argentinai ukrán diaszpóra rendelkezik nagyobb létszámmal, megfelelőképpen 600 és 300 ezer főre tehető egyik, illetve a másik országban.

A posztsovjet térségben Oroszország után Kazahsztán, Moldova és Belarusz ad otthont a legnagyobb ukrán közösségeknek. Az utóbbi országban élő ukránok számát hivatalosan 240 ezer főre teszik, ugyanakkor ukrán etnikai területnek tartott „Beresztejszcsina” régióban élő ukránok saját közösségük nagyságát félmillióra becsülik.¹³

Összességében véve, a legutóbbi évtizedek országonkénti népszámlálásai alapján szinte minden államban csökkenő tendenciát mutat az ukrán etnikai lakosság lélekszáma, kivételt egy-két ország képez, elsősorban Kanada és az Egyesült Államok, illetve az utóbbiakhoz sorolható Magyarország is.¹⁴

Patriotizmus határon innen és túl

Hennagyij Moszkalj, a külhoni ukránok kérdésével foglalkozó Nemzetiségi és Vallásügyi Állami Bizottság korábbi vezetője egy vele készített 2004-es interjúban nem kevesebbet állított a tengerentúliakról, mint hogy ez a „távolí” ukránóság sokkal intenzívebb patriotizmust érez Ukrajna iránt, mint a „közeleli” sorstársak. Véleménye szerint mindez elsősorban a közeli szovjet gyökerű mentalitásával, szellemi és érzelmi beállítottságával, másrésről pedig a távoli közösségekben központi társadalmi szerepet játszó görög katolikus és ukrán „autokefál” egyház jelenlétével és identitásörző tevékenységével, hatásával magyarázható.¹⁵

A külhoniak körében a legtöbb helyen erőteljes létszámcsökkenés tapasztalható, Kijev pedig aggodalommal tekint ezekre a negatív tendenciákra. Ezen a ponton viszont mindenképpen fontos számításba venni azt a körülményt is, hogy több országban, mint például az európai uniós Lettországból az ukrán nemzetiségű és anyanyelvű lakosok közel 80%-a még a 2000-es évek elején sem kapott lett állampolgárságot, így gyakorlatilag a jogfosztottság státuszával és állapotában élt és él. Ehhez a helyzethez azonban nagyban hozzájárult az a tény, hogy a lettországi ukránok nagy többsége nem tanulja meg az államnyelvet, így viszont nem kaphatja meg az állampolgárságot sem. Moszkalj a fentebb említett nyilatkozatában kitért arra, hogy Ukrajna szorgalmazza a külhoni ukránoknak az adott országban való megmaradását és az adott ország államnyelvének elsajátítását, ösztönzi a helyi ukránokat a fogadó ország államnyelvének megtanulására.¹⁶ A szándék és a cél eléggé egyértelműnek tűnik, és látszólag is összhangban áll mindazokkal az elhatározásokkal, amelyek a státusztörvényben és a koncepcióban találhatóak. Ezekkel részletesebben e tanulmány következő részfejezete foglalkozik.

A lélekszám csökkenése kapcsán szintén meghatározó körülmény a „természetes” vagy „mesterséges” asszimiláció. Egyes országokban, mint például Szlovákiában, a helyi ukrán közösség gyakran jelzi, hogy a központi hatalom tudatos lépéseket tesz, következetes politikát folytat egyes kisebbségek beolvasztására, miközben más kisebbségek fennmaradását célzó programokat akár az állami költségvetésből is hajlandó támogatni. Talán nem is annyira meglepő módon a szlovák kormány az utóbbi években határozottan támogatta a szlovákiai ruszinok fennmaradását, miközben az ukránok kisebbségi, nemzeti érdekeit ignorálta. Mivel a kisebbségpolitika közvetlenül is megjele-

nik az államok, így Szlovákia külpolitikájában, itt arra a következtetésre juthatunk, hogy a ruszinok támogatása hozzátartozik ahhoz az általános szlovák külpolitikai irányvonalhoz, amely Moszkva támogatásának keresésében nyilvánul meg. Oroszország pedig köztudomásúan Ukrajnában is gyakran támogatja a ruszin önállósodási törekvéseket, a Kárpátalján élő ruszinokat „stratégiai partnerként” kezeli. Ugyanakkor a romániai ukránok asszimilálódása kevésbé „adminisztratív”, hanem sokkal inkább „evolúciós” okokra vezethető vissza, azaz „természetes” folyamat, amelynek során a kisebbség tagjai elveszítik eredeti önazonosságukat és a többségi, az államalkotó nemzethez tartozónak érzik és vallják magukat.¹⁷

A külhoni ukránokról szóló törvény

A határon túli ukránok anyaországi státuszáról szóló, a 2004-es évben – Leonyid Kucsma második elnöki ciklusának utolsó hónapjaiban – elfogadott törvény¹⁸ bevezető mondatát a honatyák a következőképpen fogalmazták meg: „Az ukrán állam szorgalmazza a határain kívül élő ukránok nemzeti öntudatának fejlődését, az anyaországgal történő kapcsolattartásuk erősítését, illetve hazatérésüket Ukrajnába”. E célkitűzést az 1996-os alkotmány 12. cikkelyére hivatkozva alkotja meg, miszerint az állam gondot visel a határain kívül élő ukránok nemzeti-kulturális természetű szükségleteinek és nyelvi igényeinek kielégítésére.

E bevezető megállapítások után, az 1. cikkelyben sor kerül a két legfontosabb fogalom, vagyis a „külhoni” vagy „határon túli ukrán”, illetőleg az „ukrán etnikai származás” lényegének meghatározására. Ugyanezen cikkely állapítja meg, hogy külföldi állampolgár vagy hontalan személy elsősorban akkor tekinthető külhoni ukránnak, ha önmagát ukránnak vallja, illetve dokumentumok segítségével hitelt érdemlően bizonyítani tudja ukrán „etnikai származását” és/vagy Ukrajna területéről¹⁹ történt egykori „el-származását”.

A 2. cikkely határozza meg a Külhoni Ukránok Nemzeti Bizottságának fontosabb tevékenységi és felelősségi körét, felsorolja összetételét, megalapozza feladatai végrehajtásának rendjét. A Bizottság elsősorban a külhoni státusz odaitéléséről vagy felfüggesztéséről, illetőleg az ezzel járó nemzeti igazolványok kiállításáról vagy újakra történő cseréjéről dönt. Ez a dokumentum nem más, mint a „külhoni ukránigazolvány”, amely iratot egyszerűen „ukránigazolványnak” is nevezhetjük. Ugyanezen cikkely azt is egyértelművé teszi, hogy a Bizottság az Ukrán Miniszteri Kabinetnek (azaz a kormánynak) tartozik elszámolással tevékenységének eredményeit illetően.

A Külhoni Ukránok Nemzeti Bizottságának létrehozásáról és összetételéről szóló miniszterelnöki rendelkezés a státusztörvénnyel egyidejűleg lépett

hatályba.²⁰ A bizottság elnöke a mindenkori külügyminiszter-helyettes, illetve tagjai között van a külhoni ukránokkal foglalkozó állami ügyosztály vezetője is. A döntéseket egyszerű többséggel fogadja el, amelyet bármely összetételben és létszámban meghozhat, a szavazás így is érvényesnek számít.

A törvény 3. *cikkelye* tárgyalja a státusz odaítélésének előfeltételeit, melyek között első helyen szerepel, hogy az adott külhoni polgár saját önbevallása és önmeghatározása alapján ukránnak vallja magát. Ezen kívül ukrán-ságát okiratokkal is bizonyítania kell, mégpedig eredeti papírokkal, amelyek egyértelműen bizonyítják, hogy ukrán felmenőkkel rendelkezik, vagy ukrán területekről származott el. Itt érdemes újra feltenni azt a kérdést, hogy mit is tekinthetünk „ukrán területnek”: az ukrán állam jelenlegi területét vagy az ukrán nép – az állam jelenlegi hivatalos történelemszemlélete szerinti – történelmi területeit? Ezzel kapcsolatban további ellentmondásokról tanúskodik, és vitákra adhat okot az a tény, hogy miközben a törvény sokszor kulturális alapon igyekszik meghatározni az ukránság lényegét, a külhoniaktól nem várja el például az ukrán nyelv ismeretét. A törvény egyetlen *cikkelye* sem szabja feltételül az ukrán nyelv bármilyen szintű elsajátítását, e tekintetben kivételt csak azon külhoniak képeznek, akik ukrainai oktatási intézményekben szeretnének tanulmányokat folytatni.

A 4. *cikkelyben* arról beszél, hogy milyen ügyrend és folyamat szükséges a külhoni státusz elnyeréséhez, milyen dokumentumokat kell benyújtani, és mely szervek felelősek a beadott kérvények kezeléséért.

Az 5. *cikkely* rátér az „ukránigazolvány” meghatározására, leírására, felsorolja, hogy mit kell tartalmaznia az igazolványnak.²¹

A 6. és 7. *cikkelyek* felsorolják, hogy milyen körülmények idézhetik elő a külhoni státusz odaítélésének megtagadását, illetőleg megvonását. E kérdés kapcsán az az eset játszhat szerepet a legnagyobb súllyal, amikor a kérelem benyújtásakor a jelentkező hamis adatokat szolgáltat, s erre utólag fény derül.

A 8. *cikkely* egyértelművé teszi a külhoni státusszal, illetőleg a már említett igazolvánnyal rendelkező személyek Ukrajnába történő beutazásáról szóló kedvezmény egyik leglényegesebb részét, amely elsősorban a Kijev által vízumkötelesnek megnevezett országok állampolgáira vonatkozik. Ingyenes, 5 évre szóló,²² sokszori beutazásra feljogosító, és az ország bármely területén történő tartózkodásra lehetőséget adó vízumot kaphat az a személy, aki rendelkezik a külhoni státusszal és „ukránigazolvánnyal”: „azok a külföldi ukránok, akik olyan országok állampolgárai, amelyekkel szemben Ukrajna vízumkényszert tart érvényben, rendelkeznek a külhoni ukránoknak járó igazolvánnyal (»ukránigazolvány«), jogosultak öt évre szóló, Ukrajnába történő többszöri belépésre feljogosító, térítésmentes vízumra, meghívólevél (»garancialevél«) felmutatása nélkül”.²³ Ugyanitt fogalmazódik meg, hogy ezzel együtt akár – a kijelölt bevándorlási kvótán felüli – bevándorlás-

ra is feljogosítja e személyeket, illetve e kedvezmény automatikusan kiterjed a beutazó/bevándorló házastársára és gyermekeire is.

A 9. cikkely kimondja: „Az Ukrajna területén törvényesen tartózkodó külföldi ukrán ugyanolyan jogokkal és szabadságjogokkal rendelkezik, illetőleg ugyanolyan kötelességei vannak, mint Ukrajna állampolgárainak...”²⁴ A cikkely ugyanakkor rámutat arra, hogy az Alkotmány és más, ide vonatkozó dokumentumok tartalmazzák azokat a korlátozásokat, amelyek a külhoni ukránokra vonatkoznak az állampolgárokkal szemben. Ezen korlátozások és kivételek között kell említeni elsősorban a következőket: állami (hivatali) munkakörök, pozíciók betöltése, az ukrán haderőben való katonai szolgálat tilalma, illetve, hogy a külhoni státusz nem jár szavazati joggal.²⁵

A státusztvény 10. cikkelye kijelenti, hogy a külhoni ukránok emberi jogainak és alapvető szabadságjogainak védelme a mindenkori ukrán külpolitika szerves részét képezi. Ehhez kapcsolódóan megállapítja azt is, hogy minden ukrán hatóság, illetve hivatalos szerv, amely bármilyen módon, közvetetten vagy közvetlenül bevonható, vagy felelős lehet a külhoni ukránok anyaországi tartózkodásának kérdései és azok kezelése kapcsán, jogi felelősségre vonható, amennyiben tevékenységével vagy bármely egyéb magatartásával, esetleg tétlenségével nem a megfelelő irányban alakítja a folyamatokat.

A 11. cikkely részletezi azokat a garanciákat, melyeket a törvény értelmében az ukrán állam ez ügyben illetékes szervei kötelesek biztosítani a külhoni ukránok nemzeti és nyelvi-kulturális igényeinek kielégítése érdekében. Ugyanitt leszögezi továbbá, hogy mindez az anyaországgal történő kapcsolattartás nemzeti koncepciójának alaptételei szerint valósul meg. Ezenkívül megnevez négy fontosabb területet, illetve tevékenységi kört, amelyek által az itt kinyilvánított cél elérhető. Először is nemzetközi szerződések megkötése esetén az ukrán állam minden alkalommal figyelembe veszi az adott országban élő külhoniak előbb említett keretekben történő megsegítésének lehetőségeit, és e szerint igyekszik az adott szerződést előkészíteni, kidolgozni. Továbbá kijelenti, hogy az adott országgal, amelyben ukránok élnek, célirányos nemzetközi szerződések megkötését segíti elő kulturális és oktatási ügyekről, szociális érdekvédelmi programokról. Az együttműködés következő fontos területekén jelöli meg az idegen országban „egységes tömbben élő külhoni ukránok”, azaz a „tömbukránóság” helyi érdekvédelmi szervezeteivel történő együttműködést, a számukra kirendelhető különféle, igény szerinti segítségnyújtást. Végül pedig negyedik eszközként ukrán nyelvű televízió- és rádióadások zavartalan sugárzásának biztosítását elősegítő engedélyek megszerzését említi. Akkor is fontosnak tartja ez utóbbi eszközt, ha adott esetben műholdas átjátszásra van szükség a távolság miatt. Ezt a módszert főleg a már említett tömbukránóság esetében véli igazán lényegesnek. Ugyanezen cikkely utolsó mondata leszögezi, hogy az anyaország határain kívül élő, más ország állampolgára is kaphat ukrán állami kiténte-

téseket, érdemrendeket kiemelkedő, Ukrajna számára rendkívül jelentős eredmények felmutatása esetén.

A 12. cikkely a jótékonyági és közhasznú, lehetőleg szervezett formájú tevékenységek fontosságára igyekszik felhívni a figyelmet. Kijelenti, hogy az illetékes állami szervek közreműködésével az állam minden lehetséges eszközzel támogatja az ilyen jellegű programokat. Tudjuk, hogy különböző, igen jelentős ukrán kisebbséggel rendelkező országok kijevei nagykövetségei rendszeresen írnak ki nagy pénzüsszegű pályázatokat valamely, Ukrajnában megvalósítandó, vagy legalábbis Ukrajnához közvetlenül kötődő jótékonyági vagy közhasznú program végrehajtására.

A törvény utolsó, 13. cikkelye általános, záró tételket tartalmaz, amelyek gyakorlati, a törvény lényegéhez viszont közvetlenül nem kapcsolódó, hanem sokkal inkább technikai jellegű utasításokat ad, mint például a törvény életbe lépésének dátuma. Ezen kívül leszögezi további, jelen törvény nyomán szükségesnek és kiegészítőnek tekinthető rendelkezések megalkotásának kötelező jellegét, esetleges újabb törvények elfogadását, vagy a már meglévő és ide vonatkozó jogszabályok célirányos, e törvénynek megfelelő módosítását.

A nemzeti koncepció

Viktor Juscsenko akkori államfő 2006 októberében kelt rendelete nyomán elfogadásra került a külhoni ukránokkal történő együttműködés alaptételeit megalkotó nemzeti koncepció.²⁶ E dokumentum kidolgozásának és életbe léptetésének egyik legfontosabb támaszát az a megközelítés képezi, miszerint az anyaország határain kívül élő ukránok érdekeinek védelme a mindenkori ukrán külpolitika egyik alapvető és elválaszthatatlan összetevő része. A koncepció saját lényegi, központi alkotó elemét a következőképpen fogalmazza meg: „Az ukrán állam szorgalmazza a határain kívül élő ukránok nemzetiségi öntudatának fejlődését, az anyaországgal történő kapcsolat-tartásuk erősítését.”²⁷

A határon túli ukránok nemzeti önazonosságának megőrzését fő célkitűzésként nevezi meg, illetőleg állami támogatást biztosít minden olyan kezdeményezés számára, amely ezt a célt szolgálja. Továbbá megállapítja, hogy az ukrán állam szorgalmazza a külhoniak „nemzetiségi és nyelvi-kulturális igényeinek” kielégítése érdekében teendő lépéseket, hogy ukrán nemzeti identitásuk az adott országban fejlődhessen tovább. Magyar fordításban ez így hangzik: „A Koncepció célja, hogy elősegítse az ukrán nemzeti kisebbségek etnikai-kulturális, nyelvi és vallási önazonosságának megőrzéséhez, fejlesztéséhez és kifejezéséhez szükséges feltételek megteremtését az adott országban, [...] nemzeti-kulturális és nyelvi igényeinek kielé-

gítését, [...] illetve Ukrajna kedvező nemzetközi országimázsának erősítését.”²⁸

A dokumentum szerint egyáltalán nem mellékesen a külhoniaknak fontos szerep jut az adott országgal folytatott különböző jellegű államközi kapcsolatok hatékony megteremtésében és ápolásában. Az ukrán állam tehát számít a külhoniak hozzájárulására abban, hogy Ukrajnáról pozitív országimázs, kedvező arculat alakuljon ki külföldön. A koncepció, többek között, nem kisebb célt tűz ki maga elé, minthogy bevonja, vagy legalábbis valamilyen módon megnyerje a határon túli ukránokat az anyaországban élők társadalmi életének, illetve az ország és lakossága helyzetének jobbításához, s mindent a külhoniak „intellektuális, szellemi és kulturális potenciáljának felhasználásával” kísérli meg elérni.

A koncepció ezt követően említést tesz arról a politikai szemléletről, melyet a mindenkori ukrán kormánynak tudatosan követnie kell, és hogy ez olyan fontos nemzetközi dokumentumokra épül, mint az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata*, a *Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezménye*, az *Európa Tanács Keretegyezménye a Kisebbségek Védelméről*, illetőleg a *Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája*.

A továbbiakban felsorolásra kerülnek a legfontosabb szempontok, melyeket figyelembe véve a gyakorlatban is igyekszik megvalósítani kitzűzött céljait. Ezek között kitüntetett helyen szerepel az ukrán nemzet „konszolidációja”, viszont e fogalom pontosabb meghatározásával és részletesebb magyarázatával a dokumentum sajnos adós marad. Ezzel párhuzamosan azonban egy igen fontos kitétel is található, melynek lényegét éppen az a kormány hagyta figyelmen kívül a legutóbbi elnökválasztási kampány során – megelötte is –, amely 2006-ban megalkotta a jelenleg tárgyalt dokumentumot. Nevezetesen arról van szó, hogy a koncepció értelmében az ukrán állam külhoniakkal kapcsolatos politikája a „paritás”, vagyis az „arányosság” elvének érvényesülését központi jelentőségűnek tartja a külhoni ukrán kisebbségek és az ukrainai nemzeti kisebbségek érdekeinek érvényesítése, jogainak biztosítása terén történő politizálás egymáshoz való viszonyában. Más szóval azt irányozza elő, hogy az ukrán állam mindenkor igyekszik ugyanolyan mértékű támogatásokat és kedvezményeket megadni az országa határain belül élő nemzeti kisebbségeknek, mint amelyet sikerül kialaknia az etnikailag és/vagy kulturálisan hozzá tartozó, de más országban élő ukránjai számára. Magyar fordításban a vonatkozó rész: „a határon túli ukránokról szóló állami politika: [...] az ukrainai nemzeti kisebbségek jogainak és szükségégeinek Ukrajna általi, illetőleg a határon túli ukránok (jogainak és szükségégeinek) külföldi államok általi biztosítására (kielégítésére) vonatkozó paritás elismerésére épül”.²⁹

A koncepció megállapítja: „A külhoni ukránokról szóló állami politika Ukrajna bel- és külpolitikájának egyaránt részét képezi...”³⁰ Mint ahogyan

korábban az ide vonatkozó törvény, ugyanúgy a koncepció is újra leszögezi, hogy a külhoniakkal történő együttműködésnek szükségszerűen összhangban kell lennie az adott országgal kiépítendő minden jellegű kapcsolatokkal. A koncepció szorgalmazza mind a diaszpórában, mind pedig az Ukrajnában történő oktatás lehetőségét, továbbá a megfelelő ukrán nyelvű és nemzeti tartalmú oktatáshoz való hozzájutást a lakhely, illetőleg állampolgárság szerinti országban. Fontos cél ezenkívül a külhoniak tájékoztatása az anyaországi történésekről.

Végül, de nem utolsósorban a lényeges feladatok közé sorolja a dokumentum a külhoniak jogi védelmének biztosítása érdekében meghozandó döntéseket és megteendő lépéseket, illetve az adott befogadó ország ukránjait közvetlenül vagy közvetetten érintő társadalmi, gazdasági, politikai és egyéb meghatározó tendenciák feltérképezését.

Külön állami program foglalkozik a hazatelepült vagy a hazatelepülést tervező külhoniak anyaországi boldogulásának, letelepedésének elősegítésével,³¹ amely előíranyozza többek között az állam központi költségvetéséből kirendelhető anyagi támogatás biztosítását a betelepültek, hazatelepültek részére telepvásárlás céljával, továbbá központi források lehívását teszi lehetővé lakásvásárláshoz is. A program a visszatérés helyét, Ukrajnát úgy említi, mint „a történelmi hazát”, ahová az elvándoroltak visszatelepedhetnek. A dokumentum rendelkezik arról, hogy a visszatelepülteket külön adatbázisban kell nyilvántartani. Elrendeli, hogy ideiglenes, átmeneti jellegű szállásokat, szállókat szükséges létrehozni a hazatérők „tömegei” számára, ahol akár hónapokig is ingyenesen biztosíthatják számukra a legalapvetőbb lakhatási, egészségügyi ellátását, étellemezését.³² Ez utóbbi az olyan hazatelepülési folyamatok esetében lehet indokolt, mint például a krími tatárok bevándorlása, akik a rendszerváltás idején, közvetlenül a függetlenség kikiáltása után kezdtek el visszatérni „őshazájukba”, azaz a Krím-félszigetre.³³

Következtetések

Magyarországhoz hasonlóan Ukrajna is rendelkezik határon túli kisebbséggel, amelyre elsősorban úgy tekint, mint saját, valójában nem annyira *politikai*, mint inkább *kultúr*nemzetének részére, s nem pedig úgy, mint egy másik állam polgáira – derül ki a státusztörvényből és a külhoni ukránokkal folytatandó együttműködést meghatározó koncepcióból. E dokumentumok hangsúlyozzák, hogy ukrán állam más államokkal folytatott együttműködése során mindenkor igyekszik közbenjárni az adott országban élő ukránok érdekeinek védelme, támogatásának előmozdítása érdekében. Teszi mindezt azon meggyőződésből fakadóan, hogy a kisebbségeket, így az ukránt is leginkább maga a fogadó ország kormánya képes leghatékonyabban támo-

gatni és védelmezni, az anyaország – bármily elszántan tevékenykedjen határain túli nemzettársaiért – a legjobb esetben is csupán korlátozott eredményeket érhet el. Mindemellett az ukrán állam a külhoni ukránokat igyekszik felhasználni az adott országgal való hivatalos kapcsolatok építésében, illetőleg a kedvező ukrán nemzeti és országimázs kiépítése érdekében.

A státusztörvény által garantált kedvezmények legfontosabb részét a 8. és a 9. cikkely tartalmazza. Eszerint a külhoni státusz nem csupán egy szimbolikus gesztus, amely a nemzeti összetartozást hivatott hangsúlyozni, és nem mellékesen az ukrán nemzeti identitást erősíteni, hanem komoly jogokkal és kötelezettségekkel, előnyökkel, lehetőségekkel ruházza fel birtokosait. A gyakorlatban e kedvezmények együttesen majdhogynem felérnek egy egyszerűsített kettős állampolgársággal.

A külhoni ukránokkal kapcsolatos nemzeti koncepció szembesít azzal a megkerülhetetlen szemponttal, hogy a hivatalos ukrán állami politika a külhoni ukránságot a lehető legszélesebb (földrajzi) értelemben is meghatározott ukrán társadalom alkotóelemének tekinti, amely nélkül az ukránok világméretű közössége nem lehetne teljes.³⁴ A koncepció egész pontos fordításban azt a kifejezést használja, hogy: „ukrán világtársadalom”, amely alatt határokon átívelő nemzetkoncepciót kell értenünk. A kifejtett célok és elvek gyakorlati alkalmazása egy külön dolgozat tárgyát képezheti.

Jegyzetek

- 1 A Régiók Pártjának [Partija Regioniv] hivatalos politikai programja: <<http://www.partyofregions.org.ua/meet/program/>> (letöltve: 2010. 11. 16.)
- 2 A „Szabadság” Párt [Vseukraïns’ke ob’jednannja „Svoboda”] hivatalos politikai programja: <http://www.svoboda.org.ua/pro_partiyu/prohrama/> (letöltve: 2010. 11. 16.)
- 3 A Mi Ukrajnánk Párt [Narodnyj Sojuz Nasha Ukrai’na] hivatalos politikai programja: <<http://www.razom.org.ua/documents/443/>> (letöltve: 2010. 11. 16.)
- 4 PLOSKINA, Vasyľ: Proty novogo zakonu Ugorshhyny pro podvijne gromadjanstvo protestuje til’ky Slovacchyna [A kettős állampolgárságról szóló új magyar törvény ellen csak Szlovákia tiltakozott], forrás: *Radio Svoboda*, <<http://www.radiosvoboda.org/content/article/2053492.html>> (letöltve: 2010. 11. 16.)
- 5 PETERVARI, Natalja: Ugorshhyna uzakonyla podvijne gromadjanstvo. Chomu movchyt’ Ukrai’na? [Magyarország törvényerőre emelte a kettős állampolgárságot. Miért hallgat Ukrajna?], (2010. június 22., Ungvár), forrás: *UNIAN ukrán hírügynökség*, <<http://www.unian.net/ukr/news/news-383088.html>> (letöltve: 2010. 11. 16.)
- 6 Az ukrán nyelvű szöveg: „Zakordonnyj ukrai’ nec’ – ce osoba, jaka je gromadjanynom inshoi’ derzhavy abo osoboju bez gromadjanstva, a takozh maje ukrai’ns’ke etnichne pohodzhennja abo je pohodzhennjam z Ukrai’ny; ukrai’ns’ke etnichne pohodzhenn-

- ja - ce nalezhnist' osoby abo i'í predkiv do ukraí'ns'koí' nacji' ta vyznannja neju Ukraí'ny bať'kivshhynuju svogo etnichnogo pohodzhennja." Saját fordításban: „Határon túli ukrán - olyan személy, aki más állam állampolgára vagy állampolgárság nélküli személy, valamint ukrán etnikai származással rendelkezik, vagy Ukrajna területéről származott el. Ukrán etnikai származás - valamely személy vagy e személy elődeinek az ukrán nemzethez való tartozása, aki Ukrajnát saját etnikai származásának hazájául [anyaországként] ismeri el.” Forrás: Pro pravovyy status zakordonnyh ukraí'nciv [A határon túli ukránok jogállásáról szóló törvény] (Verhovna Rada Ukraí'ny; Zakon vid 04.03.2004 № 1582-IV), <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1582-15>> (letöltve: 2010. 05. 03.)
- ⁷ Az Ukrán Külügyminisztérium hivatalos honlapján közzétett adatok alapján: „Ukrai'ns'ka gromada v kraí'nah svitu” [Ukrán közösségek a világban] <<http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/32687.htm>> (letöltés ideje: 2010. 05. 03.)
- ⁸ MARTYN, Volodymyr: V ukraí'nciv iz dalekogo zarubizhzhja nabagato bil'she rozvynene vidchuttja patriotyzmu..., *Dzerkalo tyzhnja*, № 48 (523) 27 lystopada - 3 grudnja 2004, <<http://www.dt.ua/3000/3680/48455/>> (letöltve: 2010. 05. 03.)
- ⁹ Vö. 7. jegyzet.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Oroszország területén Baskíria, valamint Bjelgorod, Kurszk, Voronyezs, Rosztov, Kubány megyékben él a legnagyobb számban a rohamosan asszimilálódó ukránság. Vö. KYRYCHENKO, Iryna: Ukraí'ns'ka diaspora: mentalitet „v ekzylí”?, *Dzerkalo tyzhnja*, № 30 (758) 15-21 serpnja 2009, <<http://www.dt.ua/3000/3050/66878/>> (letöltve: 2010. 05. 03.) és OSTAPA, Svitlana: Centr svitovogo ukraí'nstva, *Dzerkalo tyzhnja*, № 9 (434) 8-14 bereznja 2003, <<http://www.dt.ua/3000/3050/37838/>> (letöltve: 2010. 05. 03.)
- ¹² Vö. 7. lábjegyzet
- ¹³ Uo., illetve L. még: VOLOSHYN, Jurij: Ukraí'nci v Bilorusi, *Dzerkalo tyzhnja*, № 2 (581) 21-27 sichnja 2006, <<http://www.dt.ua/3000/3050/52321/>> (letöltve: 2010. 05. 03.)
- ¹⁴ KYRYCHENKO: *i.m.*
- ¹⁵ Vö. MARTYN: *i.m.*
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ Itt és a továbbiakban: Pro pravovyy status zakordonnyh ukraí'nciv [A határon túli ukránok jogállásáról szóló törvény] (Verhovna Rada Ukraí'ny; Zakon vid 04.03.2004 № 1582-IV), <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1582-15>> (letöltés ideje: 2010. 05. 03.)
- ¹⁹ A „terület” megjelölésénél azonban nem teszi egyértelművé, hogy állami, földrajzi, vagy esetleg történelmi területről beszél-e.
- ²⁰ Pro utvorennja Nacional'noi' komisii' z pytan' zakordonnyh ukraí'nciv (Kabinet Ministriv Ukraí'ny; Postanova, Polozhennja vid 10.08.2004 № 1024), <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1024-2004-%EF>> (letöltve: 2010. 05. 03.)

- ²¹ Pro zatverdzhennja Porjadku oformlennja i vydachi posvidchennja zakordonnogo ukraï'ncja (Kabinet Ministriv Ukraï'ny; Postanova, Porjadok, Forma tyпового dokumenta, Zajava, Zrazok, Opys vid 17.11.2004 № 1531)
- ²² Ezen öt éves időszak egy korábbi elképzelés szerint csak három évre terjedt volna ki. Emellett úgy a korábbi tervezeteknek, mint a végül 2006-ban életbe léptetett jelenlegi törvénynek fontos eleme, hogy az említett vízum megszerzését nem köti semmiféle anyaországi meghívóhoz, befogadó nyilatkozathoz, vagy egyéb, ezzel egyenértékű dokumentum meglétéhez. A korábbi megszövegezés szerint a „külföldi ukrán” rendelkezik ukrán „nyelvi-kulturális öntudattal, önmeghatározással”, ezzel szemben az elfogadásra került változat a nyelvi ismeretek meglétét sehol sem említi kritériumként. L. Ne curajmosja – pryznavajmosja Verhovna Rada mozhe zakonodavcho zakriptyty status inozemnyh ukraï'nciv, *Dzserkala tyzhnja*, № 2 (427) 18–24 sichnja 2003.
- ²³ Az ukrán nyelvű szöveg: „zakordonni ukraï'nci - gromadjany derzhav, z jakymy Ukraï'na maje vizovyj rezhyim, majut' pravo na bezkoshtovne oformlennja bagatorazovoi' vizej dlja vidvidannja Ukraï'ny bez nadannja vidpovidnogo zaproshennja terminom dii' na 5 rokov na pidstavi posvidchennja zakordonnogo ukraï'ncja”.
- ²⁴ Az ukrán nyelvű szöveg: „Zakordonnyj ukraï'nec', jakyj perebuvaje v Ukraï'ni na zakonnyh pidstavah, korystujet'sja takymy samymy pravamy i svobodamy, a takozh nese taki sami obov'jazky, jak i gromadjany Ukraï'ny...”
- ²⁵ MARTYN: *i.m.*
- ²⁶ Pro nacional'nu koncepciju spivpraci iz zakordonnymy ukraï'ncjamy (Ukaz Prezidenta Ukraï'ny, vid 13 zhovtnja 2006 roku № 875/2006) [Elnöki rendelet a külföldi ukránokkal való együttműködés nemzeti koncepciójáról], <<http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/8111.htm>> (letöltve: 2010. 05. 03.)
- ²⁷ Az eredeti ukrán szöveg: „Ukraï'ns'ka derzhava spryjaje rozvytku nacional'noi' svidomosti ukraï'nciv, jaki prozhyvajut' za mezhamy Ukraï'ny, zmicznennju i' h zvjazkyv z bat'kivshhynuju.”
- ²⁸ Az eredeti ukrán szöveg: „Metoju Koncepcii' je spryjannja u stvorenni neobhidnyh umov dlja zberezhennja, rozvytku ta vyrazhennja etnichnoi' kul'turnoi', movnoi' ta religijnnoi' samobutnosti ukraï'ns'kyh nacional'nyh menshyn u derzhavah i'hn'ogo prozhyvannja, [...], zadovolenni nacional'no-kul'turnyh i movnyh potreb zakordonnyh ukraï'nciv, [...], a takozh pidvyshhenni pozytyvnogo mizhnarodnogo imidzhu Ukraï'ny.”
- ²⁹ Az eredeti ukrán szöveg: „Derzhavna polityka shhodo zakordonnyh ukraï'nciv budujet'sja na vyznanni: [...] parytetu u zabezpechenni inozemnymy derzhavamy ta Ukraï'noju prav i potreb vidpovidno zakordonnyh ukraï'nciv ta nacional'nyh menshyn Ukraï'ny...”
- ³⁰ Az eredeti ukrán szöveg: „Derzhavna polityka shhodo zakordonnyh ukraï'nciv je skladovuju vnutrishn'oi' i zovnishn'oi' polityky Ukraï'ny...”
- ³¹ Pro zatverdzhennja Programy oblashtuvannja osib z chysla zakordonnyh ukraï'nciv, shho povertajut'sja v Ukraï'nu, na period do 2010 roku (Kabinet Ministriv Ukraï'ny; Postanova, Programa vid 17.11.2004 № 1573) [Kormányrendelet az Ukrajnába vissza-

térő külhoni ukránok letelepedésének programja a 2010-ig terjedő időszakra], <<http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1573-2004-%EF>> (letöltve: 2010. 05. 03.)

³² *Uo.*

³³ Erről a korántsem konfliktusmentes folyamatról magyar nyelven részletesebben lásd SEVEL, Okszana: A krími tatár kérdés: politika, jogalkalmazás és retorika, in: FEDINEC Csilla – SZEREDA Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*, Kalligram Kiadó, Regio Könyvek, Pozsony, 2009, 364–395. p.

³⁴ ZHOVNIR, Natalija: Ukrai'nci z us'ogo svitu stvorjat' novu global'nu derzhavu! – perekonanyj filosof iz diaspory Mykola Ponomarenko, *Dzerkalo tyzhnja*, № 51 (779) 26 grudnja – 14 sichnja 2010, <<http://www.dt.ua/3000/3680/68184/>> (letöltve: 2010. 05. 03.)